

Az orvostörténet forrásai

D. Szakács Anita (s.a.r.): 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai. / Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit.

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára / Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron, Ödenburg/Sopron, 2008. 265 oldal.

Amint azt D. Szakács Anita 2008-ban megjelent forráskiadvány-kötetének két-nyelvű címe is jelzi, a munka részben nemzetközi együttműködés eredménye. A már közel húsz esztendeje működő Osztrák-Magyar Akció Alapítvány, valamint a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával 2005–2006-ban a Soproni Levéltár két főlevéltárosa, D. Szakács Anita és Dominkovits Péter a nyugat-magyarországi orvostörténeti forrásfeltáró program részeként megkezdték a kora újkori Sopron városában működő, különböző rendű és rangú gyógyítók végrendeleteinek kutatását, és kiadásra történő előkészítését.

A többéves munka végtermékeként napvilágot látott, D. Szakács Anita által jegyzett kötet több szempontból is úttörő vállalkozás. Hazai viszonylatban a 19. század utolsó évtizedeitől jelentek meg forráskiadványként végrendeletek, amelyek egyrészt főúri családok végakarátát, másrészt városi polgárok utolsó rendelkezéit tartalmazták.¹ Egy adott szakmai közeg, mint jelen esetben a társadalmi ranglétra különböző szintjein helyet foglaló, úgynevezett hivatalos gyógyítók végrendeleteinek tematikus kiadására azonban mindeztidáig nem került sor. A 16–18. században Sopron városában működő orvosló személyek végakarátát tartalmazó kötet úttörő munkának számít a szűken vett orvostörténeti forráskiadványok körében is. Magyarországon az orvostörténeti forráskiadás a 19. század második felében indult el, amikor a budai születésű Franz Xaver Linzbauer orvosdoktor, bécsi császári tanácsos 1852 és 1861 között három nagy kronológikus egységben, hét kötetben megjelentetett monumentális munkájában a Szent István korától a 19. század közepéig terjedő időszakban az egészségügy területén kibocsátott normatív rendeleteket, szabályzatokat és törvényeket közreadta.² A két világháború között Magyar-Kossa Gyula orvosdoktor, akadémikus ötkötetes orvostörténeti adattárában, az államalapítástól 1800-ig, időrendben jelentette meg a magyarországi és a környező külföldi levéltárakban fellelhető, orvoslással, a különböző gyógyító rétegek

¹ Mátay Mónika a testamentumok kapcsán kialakult nemzetközi historiográfiai vitákról szóló tanulmányában számba veszi a magyarországi kora újkori végrendeleteket közlő forráskiadványokat. Mátay Mónika: Historiográfiai viták a testamentumról. *Korall* 2004. május, 15–16. 266.

² Linzbauer, Franciscus Xaver: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae ab incunabulis Regni usque ad nostra tempora*. Tom. I–III. (Sec. 1–5.) Buda, 1852–1861.

társadalmi viszonyrendszerével, egészséggel illetve betegséggel, közegészségüggyel, stb. kapcsolatos, különböző műfajú kéziratok regesztáit, vagy egykorú nyomtatott kiadványok vonatkozó adalékait.³ A Magyary-Kossa Gyula körül kialakult szellemi műhelyből indult a II. világháború utáni időszak jeles orvostörténésze Daday András, aki a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárában fellelhető, szinte kimeríthetetlen anyagból az 1740 és 1790 közötti időszakra gyűjtött össze meglehetősen terjedelmes anyagot. Az egyes hivatalos és nem hivatalos orvoslók (kuruzslók, bábák, kirurgusok, patikusok, orvosdoktorok) személyét, munkavégzését, a járványügyet, gyógyvizek és gyógyforrások használatát, az orvoscépzést érintő iratok a 18. század második felében sorra egymás után kibocsátott helytartótanácsi rendelkezések végrehajtásának, vagy éppen be nem tartásának útját követik nyomon.⁴ Linzbauer, Magyary-Kossa és Daday forráskiadványai alapvetően országos hatáskörű intézmények által kibocsátott, nagyobb részt országos jelentőségű orvostörténeti iratok tematikus és kronológikus gyűjteményének tekinthetők. D. Szakács Anitának a soproni hivatalos gyógyítók végrendeleteit közreadó kötete azonban lehetőséget kínál arra, hogy hosszú időtartamban, mintegy két és fél évszázadon keresztül egy város mikroközegében kövessük nyomon az egészségügyi struktúra meghatározó szereplőinek társadalmi, gazdasági, kulturális körülményeit, illetve ezek változásait.

A kötet elején a két bécsi orvostörténész, Sonia Horn és Monika Grass bevezető tanulmánya igen érzékletesen mutatja be a középkori és a kora újkori Nyugat- és Közép-Kelet-Európára jellemző egészségügyi struktúra szereplőit. A következő forrásközlő részben összesen 95 német és egyetlen magyar nyelvű végrendelet szövegű átiratát találjuk. A 15 orvosdoktor, 13 sebész, 25 gyógyszerész, 22 borbély, 13 fürdős és 3 bábaasszony testamentuma hűen leképezi a kötet bevezetőjében is jellemzett egészségügy erősen hierarchizált, az idők folyamán egyre látványosabban hivatalos és nem-hivatalos gyógyítókra osztódó, kora újkori szerkezetét. A 16–18. századi Sopron egészségügyi kultúráltsága és igényesség szempontjából a korabeli Magyarországnak – néhány felvidéki város mellett – a legfejlettebb területei közé tartozott. A potenciális végrendelkezők a hivatalos gyógyítóknak a 18. századra számban egyre növekvő táborából kerültek ki. A diagnosztizáló, gyógymódokat előíró, recepteket összeállító orvosdoktorok mellett ott találjuk a manuális, vérrel járó beavatkozásokat végző „operatőröket”, a vizsgázott sebészeket és borbélyokat, akik egészen a 18. század utolsó harmadáig céhes keretek között dolgoztak, majd az 1770-es évektől kezdtek el önállósulni. Ugyancsak céhekbe tömörültek a köpölözést, fürdőterápiát végző fürdősök. A hivatalos gyógyítók csoportjába tartoztak

³ Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. I–V. Reprint kiadás. Magyar Orvosi Könyvkiadó, Budapest, 1929–1940.

⁴ Daday András (1889–1975) a Magyar Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárában végzett kutatómunkája során készített latin és német nyelvű kéziratait a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai Gazda István szerkesztésében, magyar nyelvű fordításban 2005-ben poszt-humusz adták ki. Lásd Daday András: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.

továbbá a szintén formális képzésben is részesült, vizsgázott patikusok és a bábák. Az orvosok testamentumából is kirajzolódik, hogy a patikusok mindenkor szorosan együttműködtek a helyi doktorokkal, akik a megrendelt gyógykészítményekért sokszor tetemes összegeket hagytak maguk után adósságként. Ami pedig a bábákat illeti, Sopron azon városok közé tartozott, amelyek a legkorábbi időktől kezdve fontosnak tartották, hogy legyen legalább egy szakszerűen képzett, fizetett bábájuk. Minden bizonnyal Sopron városát sem kerülték el a nem-hivatalos gyógyítók igen népes táborába tartozó vándorgyógyítók (olejkárok, sérv- és kömetszők, foghúzó, szemorvosok, stb.), akik rendszerint a heti, havi, éves vásárok színes forgatagát gazdagították, s az itt felállított sátraikban kínálták „szolgáltatásaikat”, de kérésre akár házhoz is mentek. Sopron egészségügyi piacának szolgáltatói között kimutathatóan még a 18. század végén is igen népszerűek voltak ugyanakkor a helybéli gyógyító „specialisták”: füvesek, javasok, csontkovácsok, női bajokat orvosló, szüléseket levezető képzetlen parasztbábák.⁵ Ez utóbbi, már a 18. századi dokumentumokban is „kuruzslóknak” aposztrofált személyek mindennapjaiba, munkavégzésébe csak áttételes forrásokból nyerhetünk bepillantást, hiszen ők maguk nem leveleztek, nem készítettek naplót, vagy jelentést, s a legkevésbé írtak végrendeletet.

A kötetben közölt 96 végrendelet sokoldalú kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat tesz lehetővé, és nemcsak az orvostörténet, hanem a gazdaság-, a mentalitás- és a társadalomtörténet számára is fontos adalékokkal szolgál. Hosszú időtartamban, 1544 és 1787 között a társadalmi ranglétra különböző szintjein helyet foglaló gyógyítók körében nyomon követhetjük a testálás jogi körülményeinek és formáinak alakulását. Ugyanakkor plasztikus képet kaphatunk a végrendelkezők vagyoni helyzetéről, családi- és lakáskörülményeiről, tárgykultúrájáról, karitatív szokásairól is.⁶

A végrendeletek kedvezményezettjei körének vizsgálata több esetben súlyos egyéni tragédiákra, zilált, konfliktusokkal terhelt családi kapcsolatokra világít rá. Susanna Blix bábaasszony 1676-ban kelt testamentumában például három fivérét gyakorlatilag kizárja az öröklésből, mivel sem egészségében, sem betegségében semmiféle hűséget vagy szeretetet nem tanúsítottak irányában, sőt az egyik fivér annak idején mindent megtett annak érdekében, hogy Susanna ne részesüljön az anyai örökségből. A legtöbb esetben a testálók a legközelebbi családtagjaikat, férjüket, feleségeket, gyermekeket nevezik meg örökösül, a tehetősebbek ugyanakkor kedvenc munkatársaiknak, barátaiknak, esetleg a távolabbi rokonságnak is próbálnak kedvezni.

⁵ Conrad András és Czepecz János, Sopron város hivatalos, akadémikus orvosdoktorai 1786-ban a Helytartótanácsához küldött egészségügyi jelentésükben arra panaszkodtak, hogy a városban 1785-ben regisztrált, összesen 410 halálesetnek kevesebb mint a felénél vettek igénybe képzett gyógyítót. Az emberek inkább választják a képzetlen, ám magukat kiválóan reklámozó gyógyítókat, mint a tudós doktorokat, vagy tanult sebészeket, bábákat. Erről részletesebben lásd Krász Lilla: Életképek a születés kultúrtörténetéből a 18. századvégi Sopronban. *Soproni Szemle* 2004. (58.) 1. 16.

⁶ A végrendelet, mint forrás használatáról újabban a középkor vonatkozásában lásd Szende Katalin: *Ottthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 2004. Az újkor vonatkozásában lásd Mátay Mónika: *Törvénytörési játékszámok. Válság Debrecenben 1793–1848*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006.

A végrendelet-gyűjtemény külön érdekessége, hogy a közölt testamentumoknak csaknem a fele orvos-, sebész-, borbély-, fürdőmester-feleségektől származik, akik általában tehetségük, anyagi lehetőségeik mértékében a helyi polgári kórháznak, lazarettnek, és a helyi evangélikus gyülekezetnek, vagy éppen katolikus plébániának is juttatnak némi pénzadományt. A pomerániai származású David Dreskhy orvosdoktor 1582-ben kelt végakaratóban javait anyjára, annak halála esetén két testvérére testálja. A végrendeletből emberi konfliktusok is kirajzolódnak, így megtudjuk, hogy a már korábban elhalálozott felesége Hans Distler pozsonyi városi borbélyra hagyott egy arany bevonatú ezüst övet, valamint egy arany gyűrűt. A férj azonban feleségének ezen akaratát arra hivatkozva nem teljesítette, hogy ő a nevezett borbélyt már nem szereti, s ezért csupán két értékeesebb követ szán neki. Az orvosdoktor végrendeletének további kedvezményezettjei között több soproni polgár, a városi írnok, a helyi kórház lelkésze, a város diákjai és szegényei szerepelnek.

A hátrahagyott vagyontárgyak tekintetében a különböző társadalmi rétegekhez tartozó gyógyítók meglehetősen eltéréseket mutatnak. A legértékesebb vagyonnak – s ez Sopron esetében nem meglepő – a város közelében fekvő kisebb-nagyobb szőlőterület számított. Rendelkeztek továbbá a házaikról, esetleg műhelyeikről, amit több esetben a túlélő asszony vitt tovább. A hátrahagyott vagyontárgyak értékét illetően közvetlen kapcsolat fedezhető fel a testáló életkora, a város helyi társadalmában betöltött státusa és pozíciója, valamint családi állapota között. Az orvosdoktorok, vagy a népszerűbb, a városi tanács tagjaként közszerepet is vállaló sebészek hagyatékában gyakran értékes ékszerek (aranygyűrűk, ezüstövek, értékes kövekkel díszített ékszerek), használati tárgyak (üvegpohár, ezüstkanál), bútor- és ruhadarabok szerepelnek. A mintegy két és fél évszázad alatt láthatóan egyre növekedett a pénz jelentősége. Feltűnően kevés viszont a testáló szakmai működéséhez kötődő tárgyakról való hagyatkozás, de ugyanígy meglepő a kutató számára, hogy még a legképzettebb, s feltehetőleg szellemileg a legigényesebb közeget képviselő orvosdoktorok végrendeleteiben sem találunk említést könyvekről, esetleg könyvtárról.

A forráskiadvány használatát személy- és földrajzi névmutató könnyíti meg. Jelen kötet nagy szakmai alapossággal és körültekintéssel összegyűjtött, és kiadásra előkészített anyagot tartalmaz. Az itt közölt végrendeletek segítségével a kutató árnyaltabb képet kaphat a kora újkorban működő hivatalos gyógyítók életkörülményeiről, de ez a forrásbázis kitűnő kiindulópont lehet mindenekelőtt a környező külhoni területeken tevékenykedő orvosló személyekkel való összehasonlító vizsgálatokhoz is.⁷

Krász Lilla

⁷ Bécs városban 1720 és 1780 között működő orvosok, sebészek és bábák végrendeleteinek, hagyatéki tárgyalásainak és házassági szerződéseinek felhasználásával Karin Walzel végzett miniatértékű elemzést. Lásd Walzel, Karin: Bücher und Besitz. Verlassenschaftsabhandlungen als Quelle zum Vermögensstand von Ärzten, Chirurgen und Hebammen. In: Grössing, Helmuth – Horn, Sonia – Aigner, Thomas (Hrsg.): *Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin*. Erasmus, Wien, 1996. 97–108.